

IVAN CANKAR MED DOMOVINO IN TUJINO

Irena Avsenik Nabergoj

COBISS 1.01

V številnih narodih in kulturah so imeli nadarjeni umetniki pomembno vlogo. Pri nas je posebno močan vpliv na slovensko literaturo zapustil Ivan Cankar s svojim obsežnim literarnim opusom. Cankarjeva dela niso preprosto branje. Tisti, ki se ne poglobi dovolj v njegov celotni umetniški opus, pogosto prežet s pesimistično vizijo človeškega življenja, težko izkleše pravično celostno podobo Cankarja kot pisatelja in kot osebe v vsej njegovi duhovni globini, iskanjih in nenehni vztrajnosti na poti samopreseganja in odreševanja od krivde. Končni mozaik, sestavljen iz najtemnejših kamenčkov, ki skrivajo huda brezna najtemnejših misli obupa in bolezní »za smrt« obupanega umetnika v *Tujcih*, pa vse do skoraj čisto prosojnih delcev, ki odsevajo najnežnejša in najčistejša občutja nesmrtnih belih angelov pokvečenih teles iz bolnišnice Hiša Marije Pomočnice, razkriva portret umetnika, ki stoji »nad svetom«.

Kot rdeča nit so v vseh Cankarjevih delih, ki so nastala v različnih okoljih in ob različnih življenjskih preizkušnjah, navzoče eksistencialne teme iskanja smisla človeškega hrepenenja, osmislitve neizogibnega človeškega trpljenja, upravičenja dostojanstva vsakega, še zlasti pa najbednejšega človeškega bitja, iskanja vere v milost odpuščanja kljub trgajoči zavesti o prepadni globočini človeške grešnosti ter varstva na dramatični človekovi poti med težnostjo grešnosti ter omahujočim in boječim upanjem v milost večnega življenja. Povsod je navzoča žeja po srečnem življenju, a skoraj vselej združena z mislijo, da na tem svetu ta žeja ne more biti potešena, saj ljudje živijo v zablodi in nad vso zemljo leži grešnost.

Cankarjevo življenjsko in umetniško pot so pretresale številne boleče izkušnje. Med njimi je močno vlogo imela huda socialna zaznamovanost njegove družine, ki je v pisatelju izostrila vpogled v družbena neskladja, v silna nasprotja med revnimi, obubožanimi, izkoriščanimi ljudmi, ki jih je socialni položaj zaznamoval z zunanjo nesvobodo, ter bogatim družbenim slojem in njegovo »moralo«. Cankar je zaradi svoje lastne življenjske izkušnje že v prvih delih opozarjal na zgrešenost in neopravičljivost izkoriščanja siromakov, ali pa zaničevanja prostitutk, ki jih v to »obrt« peha boj za preživetje, in se odločil, da bo razkrinkal, kar v družbi hoče ostati zakrito – farizejstvo, prikrievanje, klečplazenje ... predvsem višjih družbenih plasti in tistih, ki to želijo biti. Ostro je opozarjal, da je življenjski cilj višjih slojev predvsem ohranjanje oblasti in nedotakljive avtoritete ter videza neomadeževanosti in moralne neoporečnosti, v

tej večinoma hinavski ozkoglednosti, združeni z duhovno otopelostjo, pa ni mesta za revnega človeka – ne za njegovo stisko, kaj šele za priznanje njegovega temeljnega človeškega dostojanstva.

Cankar je zaradi svoje umetniške individualnosti in značajske »neprilagodljivosti«¹ ter neizprosnega iskanja resnice vse življenje trpel in najverjetneje je bilo prav njegovo »uporništvo«¹ eden izmed vzrokov, da je skoraj enajst let ostal in ustvarjal zunaj domovine, v siromašnem delavskem predmestju avstro-ogrske prestolnice. V svojih »dunajskih letih«¹ (1899–1909) pa je obenem ustvaril večino svojih najboljših del in to obdobje je bilo tudi najbolj plodno v vsem njegovem življenju. Mnogo takratnih pisateljevih del razkriva tragično doživljanje sveta človeka, ujetega v strast in trpljenje, in misel, da je do Boga mogoče priti samo skozi zavest greha – prek trpljenja, kesanja in očiščenja. V ozadju številnih del iz dunajske dobe je čutiti tudi pisateljevo prizadetost zaradi izkoreninjenosti iz domovine, povezano s hudo kritiko njenega duhovnega in kulturnega stanja ter moralne razkrojenosti. Toda bolečina, ki jo doživlja človek globokega uvida v odprte rane človeka in družbe svoje dobe, ki hoče zavreti dogodkov in ga usmeriti drugam, je neizogibna. Kot pričuje zgodovina, je tak človek vselej preganjan in nihče ni prerok v svoji deželi. Tako že Kristus ob prihodu v domači kraj pravi, ko se nad njim spotikajo: »Prerok ni brez časti, razen v domačem kraju in v svoji hiši.« Kot poroča Sveto pismo, Kristus »... zaradi njihove nevere tam ni storil veliko mogočnih del«¹ (prim. Mt 13,57–58).

POETIKA CANKARJEVIH PRVIH LITERARNIH DEL IN PISATELJEVO SPOZNAVANJE O DUHOVNI NESVOBODI SLOVENSKEGA UMETNIKA V DOMOVINI

Cankarjeva umetniška pot se je začela že v dijaških letih. Kot petnajstletni dijak je začel snovati svoje prve pesmi in kmalu zatem svojo prvo prozo, ki jo je navdihovala predvsem misel na mater, povezana s trpkim občutjem družinske revščine. Cankarjevo začetno poezijo, ki je imela pri njem najpomembnejšo vlogo v zgodnjem obdobju njegovega ustvarjanja, to je od leta 1891 oziroma 1892 do leta 1899, je določalo predvsem čustvo ter se uvršča na konec romantičnega in postromantičnega pesništva. Vzporedno s poezijo pa je Cankar pisal tudi prozo in dramo (*Romantične duše*, 1897; *Jakob Ruda*, 1898). V prozi je v začetku oblikoval tradicionalno realistično črtico, pogosto z avtobiografsko tematiko, ki pa se je modernizirala po njegovem prvem, dvomesečnem bivanju na Dunaju leta 1896. V modernejših vinjetnih črticah je po njegovem srečanju z Dunajem in tamkajšnjimi modernimi literarnimi tokovi tako prevladala moderna slogovnost, vendar pa je Cankar v množici novih slogov ves čas ohranjal svojo individualnost.¹ V črticah je mogoče odkriti dekadenco, ki se kaže v močnem in razrvanem

¹ Že v prvi zbirki Cankarjeve kratke proze *Vinjete* (1899) je opazno Cankarjevo prizadevanje, da bi moderne literarne tokove sprejemal kar najbolj samostojno.

čustvenem razpoloženju in duševnem svetu junakov; impresionizem se kaže v tehniki opisovanja trenutnih stanj, pa tudi v razblinjanju pripovedne strukture; simbolizem pa v odločilnih položajih, še posebej v idejni vsebini črtic. V *Vinjetah* sta posebej poudarjeni kritika literarnega stanja in družbenih razmer v domovini, samosvoje pa je oblikovana tudi ljubezenska tematika.

Cankarjevo prizadevanje po moderni obliki, ki bi najbolje izrazila bistvo njegovega zapletenega doživljanja sveta ter njegova umetnostna in filozofsko-religiozna iskanja na podlagi življenjskih in intelektualnih izkušenj, pa je pomenilo izziv slovenski tradicionalni književnosti. Toda medtem ko je bil Cankar bolj ali manj vse življenje deležen pohval na račun svojega izvrstnega sloga, pa je bila vsebina njegovih del za kritike pogosto sporna. Idejno bistvo njegovih del se kaže kot pisateljevo vztrajno iskanje tiste zadnje resnice, ki bo človeka, in tako tudi njega samega, osvobodila krivde in trpljenja. To vprašanje o resnici pa je v bistvu identično z vprašanjem o smislu življenja. Prizadevanje za resnico daje Cankarju ne le možnost, da to življenje v vseh njegovih protislovjih ter razpetosti med smislom in rušilnim nesmisлом poskuša razumeti, ampak da ga tudi prestopi. Cankar v svojih delih ves čas govori, da nezmotljivi glas resnice človeku govori po vesti, ta pa ne samo da se človeka zmore dotakniti, temveč ga hočeš nočeš tudi popolnoma obvladuje.²

Cankar je bil že kmalu deležen negativnih ocen svojih modernih del, ki so večinoma izhajale iz nepoznavanja in nerazumevanja moderne evropske literature na Slovenskem.³ Kritike so bile največkrat subjektivne in moralizirajoče, saj so njegovim delom očitala pomanjkanje pozitivne ideje, nejasnost, nekomunikativnost, nerazumljivost, plitkost in površnost doživljanja oziroma ljubezenskega čustvovanja in neizvirnost, v ozadju pa so skrivale užaljenost zaradi pisateljeve kritike slovenskih kulturnih, socialnih in političnih razmer. Cankar je tako kmalu moral spoznati, da slovenska kultura še ni dovolj zrela za sprejemanje modernejših evropskih duhovnih in literarnih tokov. Še posebej boleče je to spoznal takrat, ko je doživel uničenje sedemsto izvodov svoje prve pesniške zbirke *Erotike* zaradi njenega najmodernejšega cikla *Dunajski večeri*.⁴

² V nekem globljem smislu je vsak človek postavljen pred vprašanje o resnici. V Janezovem evangeliju je odločilen prizor, ko Kristus pred Pilatom izjavi, da pričuje »za resnico« (Jn 18,33–38a), temu pa je kot nasprotje postavljena Pilatova skepsa – češ – »Kaj je resnica?« (Jn 18,38) Pilat postavlja resnico pod vprašaj, kakor da se resnica človeka ne more notranje dotakniti in ga osvojiti. Gre pravzaprav za ločevanje med vero in nevero, saj Kristus v poslovljni molitvi jasno pove: »... Posveti jih z resnico, tvoja beseda je resnica« (Jn 17,17).

³ France Bernik je na podlagi pisma Ivana Cankarja Levcu in Aškercu, ki vsebujeta »bogastvo misli in idej mladega pesnika«, ugotovil, »... da je imel enaindvajsetletni Cankar, ki se je komaj pričel uveljavljati, globlje in sprejemljivejše nazore o ... razvoju literature sploh kot pa tisti, ki so o njej odločali.« Gl. F. Bernik, Opombe k ZD 1, 248–249.

⁴ Ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič je ob izidu *Erotike* pokupil vse dosegljive izvode zbirke (od naklade tisoč izvodov jih je menda dobil okoli 700) in jih dal uničiti. Kot piše France Bernik, je to povzročilo v slovenskem liberalnem in katoliškem tisku ogorčeno polemiko, »glasnejšo seveda na svobodomiselni strani, saj se požig Cankarjeve pesniške zbirke ni mogel z ničimer opravičiti.« Prim. F. Bernik, Opombe k ZD 1, 256.

Ta cikel je napisal po navdihu ob svojem prvem stiku z Dunajem leta 1896, ko ga je pretreslo srečanje s tamkajšnjim revnim delavskim predmestjem in njegovimi ljudmi. V pesmih *Dunajskih večerov* je z ostro psihološko prodornostjo opisoval te ljudi ter v najbolj zavrženih, zlasti v prostitutkah, odkrival njihovo neizmerno trpljenje in samo-oboževanje zaradi moralnega propada ter do njih izražal sočutje.

Cankar je svoje pesmi kljub skrb zbujajočim napovedim, da bo zbirka s svojo dekadentnostjo »močno pretresla slovensko kulturno javnost,« še posebej »moraliste«, vendarle izdal, tudi zaradi gmotnih razlogov.⁵ Toda izrazito slab odziv ob izidu *Erotike*, povezan z bojaznijo, da pesmi zaradi svojega erotičnega naboja in zelo sugestivnega sloga ne bi pohujšale slovenske javnosti, ga je vendarle prizadel. Kritiki so zlasti v spornem ciklu *Dunajski večeri* skoraj povsem spregledali poglobitveni socialno-etični namen pesmi, ki po idejnosti spominja na biblično tematiko očiščenja in odpuščenja najhujšim grešnikom, ki se v bolečini spokorijo, in se najbolj ustavljali ob Cankarjevem razkritju spolnosti, ki je v takšni odkriti obliki veljala za tabujsko temo.⁶ Pesnikovo poglobljanje v duševnost prostitutk, še posebej v njihovo občutenje krivde, ničvrednosti, kesanja ter njihovo hrepenenje po smrti kot odrešenju od bede telesnosti, so označevali kot »patologično«, »senzualistično«, niso pa prepoznali osrednjega sporočila cikla – pokazati na odtujenost in osamljenost ljudi v »duhovni mrtvašnici«⁷ materialistične družbe; na osamljenost pozabljenih žensk, »... za katere se živ človek ne briga, kakor bi jih ne bilo na svetu. ...«⁸ V dekadentnih pesmih je Cankar izražal prepričanje o neizprosni ujetosti siromašnega človeka v nerešljiv bivanjski položaj in ga sklenil z mislijo, da neznosno človeško uklenjenost v trpljenje lahko konča edinole smrt.

Med večinoma negativnimi ocenami Cankarjeve prve knjige pa je bilo tudi nekaj pozitivnih pogledov, ki so že izražali misel o nadarjenosti in duhovni globini mladega pesnika. Pred napadi kritikov ga je branil Anton Aškerc in ga po idejnosti najspornejšega cikla primerjal s Fjodorjem Mihajlovičem Dostojevskim; Cankar naj bi tako kot veliki ruski pisatelj »iskal med največjimi hudodelniki tistih isker, ki jih v teh bitjih pregreha ni mogla ugasniti.« Aškerc je stvarno ocenil, da »... kjer (Cankar) slika greh, nemoralnost, ne pravi nikjer, da odobrava to življenje. On samo riše po naravi.

⁵ Že Fran Govekar je leta 1897 slutil, da bo Cankarjeva objava zbirke *Erotika* močno »pretresla« slovensko kulturno javnost, še posebej pa je pesnika v negativnem smislu pred izidom posvaril takratni urednik Ljubljanskega zvona Viktor Bežek. Prim. pismo Frana Govekarja Ivanu Cankarju z dne 24. maja 1897 in pismo Viktorja Bežka Ivanu Cankarju z dne 8. junija 1897. Odlomke iz omenjenih pisem navaja France Bernik, Opombe k ZD 1, 249.

⁶ Kot poudarja Rudi Koncilija, je »katoliška kritika v oceni *Erotike* prezrla vso globljo vsebino Cankarjeve poezije ... Kakor *Erotiki* tako je kasneje katoliška kritika Cankarjevim delom podarjeno očitala seksualno erotiko in pornografijo ...«. Gl. R. Koncilija, *Cankar o družbeni vlogi cerkve na Slovenskem*: inavguralna disertacija, Mohorjeva družba, Celje 1983, 71. Rudi Koncilija »mahničevsko kritiko« in požig *Erotike* označuje kot »krivično« in »nasilno« dejanje, ki izhaja iz »nezmožnosti resničnega razumevanja umetnine«, obenem pa pove, da je škof Jeglič svoje dejanje pozneje obžaloval kot »mladostno pre nagljenost«. Gl. R. Koncilija, n. d., 73.

⁷ Ta Cankarjev izraz je vzet iz njegove drame *Lepa Vida*.

⁸ Gl. Cankarjevo pismo bratu Karlu z dne 11. novembra 1896, v: I. Cankar, ZD 26, 27.

Nemorálnosti Cankar torej tukaj ne uči in je ne proslavlja.«⁹ Cankarjeva obramba najbednejših in najbolj zlorabljenih izmed ljudi v svoji idejnosti v resnici spominja tako na Dostojevskega kot tudi na svetopisemske zgodbe, ki pričajo o Kristusovem usmiljenju in sočutju do najbolj zavrženih ljudi, na primer na odlomek iz Jn (8,1 sl). V tej priliki se Kristus postavi proti farizejem in pismoukom, ki za prešuštnico zahtevajo smrtno kazen, kot jo določa postava. Kristus prizna krivdo prešuštnice in jo opominja, naj ne greši več, toda obenem farizejem odreka pravico, da bi ženo kaznovali, češ da tudi sami niso brez greha.¹⁰ Tudi Cankar zavrača kaznovanje in poudarja sočutje do ljudi, ki jim je življenje vzelo hrepenenje in jih potisnilo v duševno stanje izgubljenosti in iracionalnega iskanja pribežališča iz odtujenih zakonov in odtujene družbe v intimnosti. Intimni odnosi pa v njegovi poeziji po kratkotrajni omami vselej vodijo v še globljo krivdo, praznost in izgubljenost, kjer se izgubijo še zadnje sanje o neomadeževanem življenju in nastopi le še želja po smrti.

Kljub splošni pozitivni oceni pesniške zbirke pa je tudi Aškerc pri Cankarju začutil nekaj patološkega in izrazil upanje, da se bo pesnik te »simpatije za bolehnost« v prihodnje znebil, tako da bo namesto čustvenih stanj raje izražal socialne misli in ideje.¹¹ Anonimni pisec časopisa Rdeči prapor je v Cankarju zaslučil duha, ki ga kritike ne bodo mogle uničiti, in zapisal: »... Papir se lahko spali, duha pa nikdar ne ...«¹²

Leta 1899 je Cankar odšel na Dunaj in s krajšimi presledki tam ostal skoraj enajst let. O svoji trpki življenjski izkušnji okrog *Erotike* je tri leta pozneje v *Epilogu* k drugi izdaji te zbirke (1902), ki ga je za drugo izdajo napisal na novo, prizadeto zapisal:

... Gorjé mi, da sem se vdal morali, sovražniku, ki zalezuje človeka od rojstva. To je bilo po priliki ob tistem času, ko so napravili v Ljubljani velik ogenj in so sodili nad mano veliki duhovni in farizeji. Ob tistem času sem odprl oči in sanje so se izgubile in vse okoli mene je bilo pusto in prazno.¹³

Kritikom, ki niso blatili le Cankarjevih pesmi, temveč v zvezi z njegovo prvo zbirko namigovali tudi na njegovo lastno nemoralno življenje, je očital farizejstvo in sterilni

⁹ Navaja F. Bernik, Opombe k ZD 1, 280.

¹⁰ Svoje usmiljenje do grešnikov Kristus še večkrat jasno pokaže. O tem govori na primer Lk 7, 36–50, ki opisuje Kristusa in grešnico pri farizejskem obedu. O Lukovem evangeliju 7,47 glej tudi S. Kierkegaard, *Bolezen za smrt*, 175–181.

¹¹ Gl. A. Aškerc, LZ 1899, 359–360. Navaja tudi F. Bernik, Opombe k ZD 1, 282–283.

¹² Gl. anonimni pisec, Rdeči prapor, 10. april 1899. Navaja tudi F. Bernik, Opombe k ZD 1, 257.

¹³ Gl. I. Cankar, *Epilog*, ZD 2, 91. Cankar se je za novo izdajo *Erotike* odločil takoj, ko je izvedel za sežig svoje zbirke, to je aprila 1899. Po takratnem zakonu je namreč knjiga, ki je brez dovoljenja ali krivde pisatelja »izostala«, morala v treh letih biti znova natisnjena. Prim. F. Bernik, Opombe k I. Cankar, ZD 1, 265. Zakon navaja pisec prispevka Književnost v Slovenskem narodu, podpisan s kratico -d-, 19. aprila 1899. Kljub temu da je leta 1902 zbirka izšla še enkrat, so grenka doživetja omajala pesnikovo samozavest, saj se je Cankar po tem doživetju skoraj povsem odvrnil od pisanja poezije in se osredotočil na pisanje proznih in dramskih literarnih oblik; nejverjetneje tudi zato, ker je slutil, da se v poeziji ne bo mogel meriti z Župančičem.

moralizem ter pomanjkanje posluha za pristno izpoved človeškega duha, ki lahko živi le od resnice, ne pa pod tiranijo umetno napisanih in oznanjenih obrazcev in idealov.

Cankar je z odhodom na Dunaj poleg tesnejšega stika z evropsko literaturo iskal zlasti tudi telesno in duhovno zavetje in svobodo za svojega ustvarjalnega duha.¹⁴ V novem okolju je videl priložnost za mirno in neobremenjeno uresničevanje svojih pisateljskih načrtov oziroma snovanje moderne literature po evropskem vzoru.

CANKARJEVO BIVANJE V TUJINI KOT URESNIČEVANJE ŽIVLJENJSKEGA IN UMETNIŠKEGA POSLANSTVA

V dunajskih delih je Cankar pogosto pisal o slabem položaju slovenskega umetnika v domovini in izražal razočaranje nad slovensko »visoko družbo«, ki ni dovolj razvita za sprejemanje prave umetnosti. Prepričan je bil, da je vse njeno navduševanje za umetnost le pretvarjanje, umetnost v slovenski družbi pa je le kratkotrajna politična zabava v politično korist posameznikov, od katere umetniki nimajo kakšnih gmotnih koristi, zato so slovenski umetniki prisiljeni oditi v tujino. Kljub temu je Cankarja v dunajskih letih ves čas gnalo k nenehnemu pisanju kot visokoestetskemu utelešanju svojih eksistencialnih doživljanj in stališč, in prav obdobje njegovega bivanja v Ottakringu (1899–1909) pomeni leta pisateljeve najplodnejše ustvarjalnosti.¹⁵

Ko je po desetih letih od svojih prvih literarnih začetkov premišljal o odločilnih vzrokih, ki so ga napolnili na pot pisatelja, je dejal, da je hotel biti »bojovník proti krivici sveta«, pri tem pa ga je vodil brezmejen »donkihotski idealizem«, volja po spreminjanju krivičnega sveta. V »areno« sveta je stopil z zavestjo o svoji poklicanosti, da pokaže ljudem ogledalo, kot se spominja v *Jubileju h Krpanovi kobili*:

... Ko sem se podonkihotal – zgodaj že se je zgodilo – sem odprl oči in sem ugledal sebe in sem torej ugledal vse, kar je bilo. V ogledalu svoje duše, spačenem od grenkobe in bridkosti, sem ugledal svet in vso veliko, strahu in občudovanja vredno krivico njegovo. Iz njega je bila porojena krivica, ni mogla biti ne manjša ne drugačna, narurna je bila in potrebna in tako velika kakor svet sam ...

Težko je ležala takrat roka božja na meni. ... Glej tam, moč neporabljeno, odklonjeno, zavrženo! Povej, kdo ljubi svoj narod, kdo ljubi človeka,

¹⁴ Po materini smrti leta 1897 v domovini ni imel več človeka, ki bi zanj skrbel in na kogar bi se lahko resnično naslonil. Prim. Cankarjeve mladostne črtice o materi iz ZD 5 in ZD 6. Njegovi domači so se po materini smrti večinoma preselili v Pulj, sam pa tudi ni našel primerne zaposlitve, ne v Ljubljani ne v Pulju.

¹⁵ Na Dunaju je najprej živel bohemsko in neurejeno, šele po priselitvi k Löfflerjevimi v Ottakring se je ustalil in našel svoj drugi dom vse do leta 1909. Od leta 1909 je vsako leto napisal eno knjigo ali več, sproti pa je objavljaj tudi prozo in pesmi, in sicer v LZ, DS, Slovanu, Slovenskem narodu, Slovencu, Slovenski matici itn.

kakor ga ljubiš ti? Z ljubeznijo tako veliko in tako globoko, da je sovraštvo podobna?

*... V telesu, prej tako trudnem, mi je zaplala živa kri, sladak mi je bil žolč, ki se je bil izlil v srce, in s prešernim glasom sem stopil v areno... Don Kihot po rojstvu in poklicu ...*¹⁶

Cankar je v svojem najbolj ustvarjalnem obdobju pisal zlasti obsežnejšo pripovedno prozo in dramo in v teh literarnih zvrsteh tako v prvi kot tudi v tretji osebi pogosto izpovedoval svoja iskanja resnice o človeku in svetu. Že leta 1900 je v črtici *Ob zori* neposredno zavrnil dekadenco in se preusmeril v svet simbolizma, hkrati pa je njegov simbolizem v primerjavi s sodobnimi evropskimi simbolisti samosvoje obarvalo razočaranje nad krivičnostjo sveta, ki je bila v ostrem nasprotju z njegovo silno idealistično težnjo po enotnosti človeka z nedoumljivim molkom sveta kot sence večnosti. Njegov upor proti neskladnosti človeka v svetu je še poglobljalo vsakodnevno srečevanje z revščino in boleznijo siromakov iz dunajskega predmestja, še posebej z usodami revnih otrok. Tako je bilo Cankarjevo pisanje v dunajski dobi vse globlje naravnano na razlike in protislovja – na človekovo razklanost med grešno telesnost in očiščujočo duhovnost, med človeško krivičnost in Božjo pravičnost, med maščevanje in odpuščanje, med težo greha in milost odpuščanja ... Pisal je o človekovi dramatični razpetosti med silnice težnosti zemlje in lahкости neba in o njegovi zaslepljenosti, ko oči ne prepoznajo več meja med protislovji, ker so gluhe za glas vesti. Kritično je pisal o množici pasivnih, hlapčevskih ljudi, ki živijo prilagodljivo življenje v neki družbi, in jim nasproti postavljal tiste posameznike, ki sledijo vesti kot glasnici Božje pravičnosti, pa jih to privede v izobčenost iz družbe ali celo v smrt, saj krivični človeški zakoni niso enaki Božjim (prim. povest *Hlapec Jernej in njegova pravica*, roman *Martin Kačur*, drama *Hlapci* itn.).

Zlasti v svoji dramatiki je Cankar izražal tudi hudo nezadovoljstvo nad duhovnim stanjem v domovini, kot se kaže v njeni literaturi, kulturi in politiki.¹⁷ Svoja tovrstna dela je najpogosteje sklenil pesimistično, z »zunanjo« zmagom negativnega junaka, zastopnika Nietzschejeve ideje o volji do moči, kar razkriva mnogo realističnih prvin njegovih del.¹⁸ V slikanju sveta, ki je neizogibno krivičen in grešen in v katerem nenehno zmagujejo »močnejši«, pa je vendarle ves čas opozarjal, da je resnična zmag

¹⁶ Gl. I. Cankar, *Krpanova kobila: Jubilej*, v: I. Cankar, ID X: *Kritični in polemični spisi*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1959, 124–125.

¹⁷ Leta 1899 je Cankar celo izrazil prepričanje, da bo vrhunske dosežke ustvaril prav v dramski zvrsti, saj se za dramo ni čutil samo nadarjenega, temveč celo »usodno poklicanega«. Prim. F. Bernik, *Ivan Cankar: monografska študija*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1987, 231.

¹⁸ Tako je v komediji *Za narodov blagor* (1900) in drami *Kralj na Betajnovi* (1901) Cankar poudaril sodobno družbeno-politično dogajanje na Slovenskem ob koncu 19. stoletja; v prvi je zlasti obsojal samovoljno manipulacijo zasebnikov z javnimi zadevami; dramo *Kralj na Betajnovi* pa končal z zmagom negativnega junaka, zastopnika Nietzschejeve ideje o volji do moči. V poznejši farski *Pohujšanje v dolini šentflorjanski* (1907) pa Cankar napoveduje novo smer, po Berniku morda celo »kasnejšo resignacijo nad družbeno kritiko«. Prim. F. Bernik, *Ivan Cankar: monografska študija*, Ljubljana 1987, 238.

le zmaga duše in da je resnični zmagovalec le tisti človek, ki živi po vesti kot svojem kategoričnem imperativu. Kantorjevo zmagoslavje kraljevanja na Betajnovi kljub zločinom na strmi poti »prek trupel« in mlake krvi je zgolj bolna iluzija poraženca, ki so ga porazile njegove usmrčene žrtve in ki nikoli več ne bo varen pred neusmiljenim glasom vesti.

CANKARJEV ODNOS DO DOMOVINE V NJEGOVEM DUNAJSKEM OBDOBJU (1899–1909)

V Cankarjevih delih iz dunajskega obdobja z avtobiografskimi miselnimi prvini, ki govorijo o domovini in o pisateljevem odnosu do nje, odkrijemo več značilnosti. Po eni strani ugotavljamo pisateljevo olajšanje, ker na tujem lahko neodvisno in neobremenjeno piše moderno literaturo po evropskem vzoru, po drugi strani pa nekakšen pasivni protest proti domovini, ki ga ni priznala, in njeni dvojni morali. V njegovem pisanju pa sčasoma ni več mogoče spregledati skritega domotožja. O svojem lastnem ranjenem idealizmu po uničujoči kritiki *Erotike* v pismu Zofki Kvedrovi z dne 18. marca 1900 zapiše:

Lepo Vas prosim, pustite pesmi pri miru. Ne sramujem se jih ravno, toda če mislite kaj prevajati, vzemite mojo prozo. ... Povejte mi, prosim Vas, vele-cenjena gospodična, ali imate res še toliko idealizma na razpolago, kakor se vidi iz vsake Vaše črke? Bog Vas blagoslovi, jaz zavidam vse take ljudi, kakor ste Vi, kakor je Župančič, kakor je par mladih pesnikov v Ljubljani. Odkod imate to veselje do življenja? Jaz še nimam sive brade in vendar me je že vse minilo, kar me je vznemirjalo in navduševalo še pred par leti. ... Kako je z Vašo literaturo? ... Jaz pišem mnogo, odkar sem postal soliden. Postal sem namreč soliden. Očitali so mi časih, da sem zapeljal tega ali onega nadebudnega mladeniča; ali zdaj je vse zapeljevanje pri kraju in jaz sem postal soliden. Tako se spreminjajo časi. Zame je to jako veselo, ali žalostno je za naš mili narod in za našo literaturo. Kar je namreč razposajenosti, hudobnosti, škodoželjnosti in družih takih reči v meni, gre zdaj vse na papir ker ne najde družih izhodov. Prej sem dajal knjigarjem in redakterjem samo ostanke, drugo sem zaživel; zdaj je narobe. In še nekaj. Prej sem se zaletaval v naše politike, literate in druge klepetulje iz svete navdušenosti in iz rodoljubja; zdaj nimam nobene navdušenosti in nobenega rodoljubja in kar delam, delam iz same čiste, nepokvarjene hudobnosti. Popolnoma nedolžno in nevede sem škropil s strupom upornosti svoje dolge perijode, a zdaj zlivam ta strup vanje in vem dobro, da je strup. Napraviti mislim namreč trgovino en gros s strupom upornosti, neuvaževanja vseh avtoritet, cerkvenih, državnih i. t. d. Kaj mislite o tem načrtu? Jaz sem za tako trgovino sposoben kakor nihče drugi. Vsi ljudje vedo, da sem čisto pohujšan, ničvreden in za-

*nikern človek, ki je zapravlil vse svoje lepe darove; zato imam proste roke in ne morem več izgubiti dobrega imena ...*¹⁹

V svoji volji po ustvarjalni svobodi se Cankar ni maral prilagoditi takratnim pisateljskim »obrazcem«, čeprav se je zavedal, da bi se tako lahko v družbi hitro povzpел, temveč je gazil svojo neodvisno pot. Toda razočaranje zaradi občutja izločenosti podarja več svojih dunajskih delih – v *Epilogu* k drugi izdaji *Erotike*, še ostreje pa v šentflorjanskem ciklu, še posebej v farsii *Pohujšanje v dolini šentflorjanski* (1908). V tej farsii z likom prelepe in zapeljive Jacinte, prispodobe svoje umetnosti, izraža prepričanje o dvojni moralii svojih kritikov v dolini šentflorjanski – umetnikovi domovini, ki ga je bila kot nezakonskega otroka izgnala. Ponavljanje šentflorjanskega motiva v dunajskih letih, v katerem Cankar nastopa kot izgnani umetnik na tujem, ki hrepeni po domovini, četudi se zaveda njene dvojne morale, priča, kako težko Cankar preseže svojo prizadetost zaradi občutja nesprejetosti; pogost pisatelj ev cinizem, navzoč v njegovi dunajski kritiki, pa skriva njegov ranjeni idealizem. Ker se Cankar v družbi ne more uveljaviti, se pogosto zateka v kljubovanje, zanikanje in zagrenjeno trganje samega sebe. Vseeno pa se v njegovih delih osebna zagrenjenost ne spreminja v sovraštvo do človeka in človeške civilizacije, temveč v njih bolj čutimo pisateljevo človeško ranjenost. Številne Cankarjeve pripovedi in drame dunajskih let z avtobiografskimi miselnimi prvini tako prinašajo lik idealističnega izobraženca ali umetnika, ki se ne mara prilagajati uradno oznanjanim obrazcem in vzorom, temveč hoče svoje življenje uravnavati po svojih idealih. Duhovni ideal Cankarjevih likov in Cankarja samega, ki se mu niti on sam niti drugi nikoli ne morejo dovolj približati, pa je zasidran v njegovi krščanski vzgoji; pisatelj zahteva ne le od sebe, temveč tudi od drugih brezpogojno nujnost upoštevanja vesti in kot zgled postavlja Kristusovo življenje in trpljenje. V tej luči Cankar presoja resničnost, to pa po drugi strani nujno povzroča vse večjo razdaljo med njegovim življenjem in objektivno stvarnostjo. V zavesti o svoji lastni nepopolnosti se Cankar ne more sprejeti, zato se ne odmakne samo od stvarnega sveta, temveč tudi od samega sebe.

Še posebej v svojih dunajskih delih Cankar nad vse »morebitne« življenjske koristi postavlja edino resnično svobodo, ki jo človeku prinaša samo življenje po vesti, ne glede na vse trpljenje, ki ga mora zato pretrpeti. To trpljenje, ki se za življenja nikoli ne konča, tudi v dunajskem okolju zanj zelo hitro nastopi. Kmalu mora spoznati, da Dunaj zanj ni »obljubljena dežela«, in da bo v njej za vselej le tujec, ki se bo moral ukvarjati v prvi vrsti s skrbjo za preživetje, in ne dosti z uresničevanjem visokih umetniških zamisli. Tako v romanu *Tujci* (1901) premišlja o slovenskih umetnikih na tujem, ki jih tujina le še bolj osamí, obenem pa jim ne ponuja pravih možnosti za umetniško ustvarjanje, in v pismu Zofki Kvedrovi z dne 10. julija 1901 o tem svojem romanu zapiše:

¹⁹ Gl. Cankarjevo pismo Zofki Kvedrovi z dne 18. marca 1900, ZD 28, 133–134.

Pisal sem o naših »tujcih« – o tistih naših ljudeh, ki nimajo domovine. In to smo mi vsi. Večidel sanjači, vseskozi pasivni ljudje, ki se sčasoma povagabundijo, zgodaj umro na tuberkulozi, ali pa postanejo pesimisti, kritiki, nemočni sanjarski reformatorji, ki ne dosežejo nikoli ničesar ...²⁰

Cankar tako kmalu mora spoznati, da umetnik, ki bi se ukvarjal zgolj z umetnostjo, ne doma ne v tujini s tem ne more preživeti. Ker družba umetnosti ne ceni dovolj, je njegovo delo pogosto obsojeno na zavračanja, s tem pa je prisiljen na rokodelsko delo in prošnje za podporo. Svoj lastni eksistencialni položaj umetnika na tujem Cankar v dunajskih letih izčiščuje prek kiparja Slivarja v romanu *Tujci* (1901); študenta Lojzeta v romanu *Na klanecu* (1902), slovenskega umetnika v romanu *Križ na gori* (1904); učitelja Martina Kačurja v romanu *Martin Kačur* (1906); umetnika Grivarja v romanu *Novo življenje* (1908) in učitelja Jermana v drami *Hlapci* (1910). Cankar v teh delih pogosto prikrito izraža tudi okrutnost do blodečega in nemirnega izkoreninjenega umetnika na tujem – s katerim se poistoveti –, ki v brezdušnem svetu izgublja stik s svojim najglobljim bistvom. V brezupnem iskanju rešitve Cankar v številnih delih opisuje užaljenega siromaka, ki se ne zmore maščevati in nasprotno obrne ves srd do človeštva in družbe proti samemu sebi ter se ponižuje še bolj, kot so ga kdaj poniževali drugi. V spoznanju o neuresničljivosti mladostnih umetniških zamisli in o gluhosti sveta zanj in za njegova umetniška prizadevanja umetnika v tujini poleg eksistencialne stiske počasi začne bremeniti še krivda zaradi nezvestobe, ker z življenjem na tujem svojemu narodu in ljudem ni dal svojih ustvarjalnih moči. Njegova temna občutja še pogloblja samota in vse bolj ga preplavlja občutje, da pravzaprav ves svet korenini v laži, porogu in nepravičnosti, in da je človeško življenje le neznosna komedija prevar in zlorab, iz katere je mogoče uiti samo s smrtjo.

V nekaterih delih umetnik, na tujem odmaknjen od domovine in »obsojen na svobodo«²¹ v neznosni ujetosti v tesnobo samoodtujenosti resignira (Martin Kačur), ali pa njegovo srce začne najedati smrtonosni črv in ga v tišini vse globlje vodi v smrtno igro do končnega pobega s sveta (prim. roman *Tujci*). Redkeje umetnik kljub tragičnim razsežnostim bivanjskega položaja končno spremeni svoje mišljenje in čustvovanje. Toda Cankar v teh primerih pokaže, da se usodnega nesmisla in občutja absurdnosti življenja človek ne more rešiti sam. Največkrat šele v zadnjem trenutku, ko se v uporju proti življenju usodno giblje na prepadnem robu smrti, človeka odreši usmiljeni Božji poseg (v romanu *Križ na gori* denimo propadlega umetnika na tujem, ki je tik pred samomorom, odreši Hančina ljubezen kot prispodoba Kristusove ljubezni) in končno prevlada ideja volje do življenja (roman *Križ na gori*, roman *Novo življenje*, drama *Hlapci*). Medtem ko se umetnik v romanu *Tujci* v tujini končno zlomi in pobegne v smrt, pa Cankarjevega pripovednega junaka v romanu *Novo življenje*

²⁰ Gl. Cankarjevo pismo Zofki Kvedrovi z dne 10. julija 1901, ZD 27, 369.

²¹ Sartrov aforizem. Prim. M. Vasič, *Albert Camus in eksistencializem*, spremna beseda k romanu A. Camusa *Tujec*, DZS, Ljubljana 1994, 18.

– podobno duševno razcepljeno osebo, ki se hrepeneča po čistosti in lepoti vse globlje pogreza v blato – na skrajnem robu življenja odreši Božja milost v obliki žrtve, to je nadomestnega trpljenja in smrti umetnikove žene. Kljub tragičnosti življenja, ki ostaja nespremenljiva, Cankarjev umetnik bivanjski smisel odkriva v vztrajnem in nenehnem osmišljanju trpljenja v duhu odpuščanja in Kristusove ljubezni, v zavesti skorajšnjega novega življenja onkraj tega sveta.

V svojih dunajskih delih Cankar večkrat zapiše, da v resnici ne sovraži tiste domovine, ki jo je obtoževal, da ga je kot vlačuga zavrгла in oblatila, temveč jo ljubi. Prav zaradi te svoje ljubezni, ki je odprta za krik stiskanih in vidi krivico ter duhovno mrtvilo v domovini, podobno kot psalmist iz babilonskega izgnanstva razkrinkava greh in v svojih delih vse pogosteje posreduje svoje lastno, iz intimne izkušnje porojeno spoznanje, da je treba priznati greh in pretrpeti krivdo ter si prek trpljenja utreti pot k Bogu.

CANKARJEVA ODLOČITEV ZA VRNITEV V DOMOVINO

Cankar zlasti v svojih zadnjih dunajskih delih človekovo temeljno razcepljenost med težnostjo zemlje in milostjo nadrazumskega končno razreši v optimistični smeri, z vero v milost ljubezni in odpuščanja.²² Optimizem Cankarjevih zadnjih dunajskih del pa se kaže tudi v njegovem osebnem življenju, kar lahko priča o tem, da so bolj ali manj vsa njegova dela intimno povezana z njegovimi življenjskimi iskanji. Podobno kot glavni junak *Novega življenja*, zadnjega romana, ki ga pisatelj napiše še na Dunaju (1908), se tudi Cankar sam odloči za vrnitev v domovino. V tem romanu umetnik označi svoje življenje v tujini za nekakšno bolezen in sebe za bolnika, ki ga je takega napravilo trpljenje, ki mu ga je Bog namenil kot »glad pred kraljevsko večerjo«. To trpljenje pa je bilo potrebno za odrešenje, kakor piše pisatelj:

... Vse, kar je bilo, kar se je v temi vršilo od prvega dne do slavnega konca – ni bilo trpljenje. Glad je bil pred kraljevsko večerjo! Samo nespametno je bilo, da mi ta resnica ni bila prej razodeta. Prijetno bi bilo, če bi hodil skozi noč, po trnju in kamenju, in bi videl od daleč veselo svetlo zarjo; ne čutil bi kamenja, ne trnja, in noč bi mi bila jasen dan. Šel bi, kakor so kristjani hodili v smrt: to malo trohico trpljenja použijem, to drobno kapljico bolesti izpijem – in nato večno življenje! Do kolen bi bil ranjen, truden do krvi, srce

²² Jože Krašovec postavlja izkustvo milosti nad »iracionalno spoznanje srca, ko se ljudje čutijo odvisne od skrivnostnega Božjega duha,« in obenem nad »racionalno spoznanje v ožjem smislu« ter pove, da izkustvo milosti »presega negativni občutek samopravičnosti, jeze in maščevanja. V milost lahko veruje vsak tisti, ki jo je izkusil v globini svojega bitja.« Gl. J. Krašovec, *Nagrada, kazen in odpuščanje: mišljenje in verovanje starega Izraela v luči grških in sodobnih pogledov*, Svetopisemska družba Slovenije, Ljubljana 1999, 48. Milost, ki jo lahko prejme človek, pa je hkrati »onkraj človekovega zasluženja«. Prim. J. Krašovec, n. d., 61.

pa bi bilo polno veselja in bi v bolečini prepevalo ... O, tako pa so bile slepe moje oči in niso videle ničesar, nevedno je bilo srce in ni slutilo ničesar! Skozi strahoto neskončnih noči sem šel, da bi se izčistil za paradiž, pa sem vzdihoval in jokal ... Tudi vzdihovanje je bilo potrebno – odkod drugače zaslužnje? Da je bilo srce polno prej, kako bi ga zdaj napolnil? Da je bil svetel dan poprej, kam bi sijalo to pozno sonce?

Blagoslovljeno trpljenje – blagoslovljeno za paradiž!

Blagoslovljen trud – blagoslovljen za obilno plačilo! ...

*... Moralo se je dovršiti vse, kar je bilo od milostno-nemile sodbe do-
ločeno.²³*

Tudi Cankarjeva dela, ki so nastala med njegovim bivanjem v Sarajevu, kamor je leta 1909 šel na povabilo svojega brata, nadškofovega tajnika Karla Cankarja, prav tako lahko pričajo o pisateljevi duhovni spremembi. V teh treh sonetih iz tega časa, ki jih pozneje doda *Kurentu*, beremo podobno misel kot prej v romanu *Novo življenje* – o tem, da je bilo »tisoč ur trpljenja« potrebni za uro čiste radosti. Podobno optimistično smer vsebuje tudi sklep njegove drame iz sarajevske dobe *Hlapci*. Pri tem verjetno res ne moremo mimo dejstva, da se je Cankar v Sarajevu duhovno umiril in se tudi resnično dobro počutil, tako da je opravil tudi spoved in prosil svojega brata, naj ga obhaja. Čeprav je že prej hrepenel po domu,²⁴ pa se najverjetneje prav v Sarajevu dokončno odloči, da se ne vrne več v svoje prejšnje življenje na Dunaj, temveč se za vselej vrne v domovino. Cankarjeva odločitev za vrnitev v domovino, ki ji je bil vse življenje zavezan kot velik rodoljub, najverjetneje ni toliko povezana z njegovo moralno razcepjenostjo zaradi obljube, da se bo kmalu poročil s svojo dunajsko zaročenko Štefko Löffler, hčerko svoje dunajske gospodinje Albine, potem ko se je bil med krajšimi obiski v domovini platonsko navezal na dijakinjo Mici Kessler – temveč bolj z njegovim duhovnim razvojem, ki je vanj vnesel bolj optimističen in stvaren pogled na življenje. Domovino v svojih pismih povezuje z zdravjem, svežim zrakom, tujino pa z boleznijo in svojo dunajsko izbo z brlogom, podobno kot o svoji iracionalni navezanosti na domovino, njeno zemljo in ljudi govori Dostojevski, ko v pismu svoji nečakinji januarja 1869 takole toži iz Firenc: »Čez tri mesece bosta pretekli ravno dve leti, kar sva zdoma. Po mojem je to še hujše kakor sibirsko pregnanstvo. Mislim čisto resno. Ne razumem

²³ Gl. I. Cankar, *Novo življenje*, ZD 17, 91–92.

²⁴ Kljub pozornosti družine Löfflerjevih Cankar ve, da ne more več živeti proč od doma, da to ni njegovo resnično življenje. Potem ko v letu 1907 sedem mesecev preživi v domovini, na Dunaju začuti še posebej hudo domotožje in o tem v pismu Otonu Župančiču v Ljubljano zapiše: »Sedem mesecev sem bil v domovini. Ljubi moj, veliko bolezen sem tam dobil! Saj je smešno – ampak moje življenje se zdaj ziblje na ostrini; – ali pade na to ali na ono stran. Da bi že vsaj padlo! To je: človek je leta in leta kakor v brlogu, in ko pride v svež zrak, pod sonce, ga vse omami. In jaz imam zraven še to nesrečo, da naletim zmirom na najboljše in najvišje duše. Tako se je zgodilo; – zdaj pa pomisli, kako bi zmogetel to svoje dunajsko življenje naprej živeti; in kako bi mogel pobegniti, ne da bi bil pošten! – « Gl. I. Cankar, pismo Otonu Župančiču z Dunaja v Ljubljano z dne 8. 1. 1909, ZD 28, 23.

Rusov, ki žive v tujini. Čeprav je tu čudovito modro nebo in čeprav imamo na primer v Firencah naravnost neverjetna in nepojmljiva umetniška dela, vendar pogrešam nečesa, kar se mi je odkrilo celo v Sibiriji, čim sem zapustil ječo ...»²⁵

Cankar v tistem času v *Jubileju* h *Krpanovi kobili* zapiše, da je bila njegova mladostna volja po spreminjanju sveta v nekem pogledu morda celo nespametna in v obdobju svoje odločitve za vrnitev v domovino pravi:

Napravil sem se bil, da bi pretvoril svet, in svet me je pretvoril. Kar je bila pravična kazen za nespametno početje V tem miru, pod ... svetim geslom »kakorkoli«, sem pisal svoje poslednje knjige. Natanko ne vem, čemu sem to storil, čemu sem pisal. Lahak in žalosten bi bil izgovor: umetnik si, zato si pisal! – Saj bi lahko pil in sanjal! Saj ni bilo hudo potreba, da si uteljesil svoje sanje in da si postavil na trg umotvor, ki pljujejo ljudje nanj, zato ker je umotvor in ker je kritika! Saj te nihče ni silil, da bi šel in pripovedoval stvari, ki jih družba ne mara slišati! Stori bi bil, kakor store drugi, razvil bi bil nad seboj starodavni prapor: živeti je treba! – Vse to so zlate resnice in mnogi jih upoštevali; jaz pa jih še ne upoštevam ...

... Ne v areni literature, v areni življenja sem stal! ... In jaz, na vekomaj osramočeni Don Kihot, sem mislil, da bodo ljudje slišali mojo besedo in da jo bodo razumeli. Toda niso je slišali in je niso razumeli ...»²⁶

Ob odločitvi za vrnitev v domovino se njegova kritična pisateljska ost umiri. Dela njegovega zadnjega ustvarjalnega obdobja pričajo, da se pisatelj od sebe vse bolj obrača k sočloveku. V njem se namesto prejšnjega gorečega poudarjanja resnice vse bolj krepi odpuščanje in sočutje do ljudi, še posebej v skupni stiski vojnega časa. To smer nakaže že sklepni prizor v drami *Hlapci* (1910), ko Jerman ob materini smrti spozna, da njegovo stikanje za zadnjo resnico ne more opravičiti njene prezgodnje smrti, na katero je usodno vplival. Podobno kot je pozneje zapisal Albert Camus v svojem razmišljanju o resnici Galilea Galileia, ki jo je ta »brez pomišljanja« zatajil, »brž ko je ogrožala njegovo življenje«, in o tem menil: »V nekem smislu je storil prav. Ta resnica ni bila vredna grmade. Zelo vseeno je, ali se zemlja vrtila okoli sonca ali sonce okoli zemlje. V celoti vzeto je to prazno vprašanje. Vidim pa, da veliko ljudi umre zato, ker mislijo, da življenje ni vredno živeti. In vidim druge, ki se dajejo, kakor je to čudno, ubiti zaradi idej ali slepil, ki jim dajejo razlog za življenje (to, čemur pravim razlog za življenje, je hkrati izvrsten razlog za smrt) ...»²⁷ Cankarjev junak v delih, v katerih pisatelj slika umetnika na tujem ali učitelja v pregnanstvu, v globini že sam počasi dvomi o svojih miselnih izhodiščih, ko od sebe in drugih brezpogojno zahteva,

²⁵ Navaja J. Lavrin, *Dostojevski, Nietzsche, Tolstoj*, Modra ptica, Ljubljana 1937, 24.

²⁶ Gl. I. Cankar, *Jubilej*, ID X: *Kritični in polemični spisi*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1959, 126–130.

²⁷ Gl. A. Camus, *Mit o Sizifu*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1980, 23.

oziroma kar terjaja dosledno pravičnost in življenje po idealih, saj se s takšno tiranijo žene v izločenost in osamljenost. Slutnja, da se v svoji neizprosni strogosti do sebe in drugih morda moti, saj kljub idealističnemu oznanjanju etičnih načel mora spoznati, da je tudi sam grešen in v globini ranjen, v njem samem povzroča hudo razklanost in včasih neznosna občutja krivde, ki se včasih končajo s samomorom, končno pa jih preseže vera v odpuščanje in spravo.

CANKARJEVA SPRAVA Z DOMOVINO IN SEBOJ TER NJEGOVO HREPENENJE PO VEČNOSTI

Po vrnitvi v domovino Cankar napiše mnogo avtobiografskih izpovednih del, še posebej zbranih v obliki cikla črtic *Moje življenje* in povesti *Grešnik Lenart*. V teh letih svojega bivanja na Rožniku premišlja o svojem življenju od najzgodnejših otroških let dalje in še posebej o vzrokih svojega nenehnega občutenja krivde in trpljenja, spominja pa se tudi najčistejših trenutkov radosti in ljubezni v svojem življenju. Izkušnja tujine njegova dela zaznamuje v smeri vse večje religioznosti. Še vedno izhajajočemu iz neizrekljivega sveta, v katerem vladajo protislovja in nemoč, se v pisateljevih delih, še posebej v *Podobah iz sanj*, stopnjujejo skrb, strah in tesnoba, povezani z njegovim intimnim iskanjem Boga v slutnji bližajoče se smrti. S pregledovanjem svojega življenja, da bi z izpovedjo očistil svoje srce grehov, še posebej najbolj zamolčevanih (prim. povest *Grešnik Lenart* itn.), spet najdeva stik s svojo neomadeževano dušo, kot denimo zapiše v noveleti *Kolokotronij*:

... Premajhen je kelih tvojega srca, čeprav se širi, da ti razganja prsi. Že ob kletvi čakaš koprneč, da bi smel blagosloviti. Vidiš nasilstvo, krivico, hinavščino, sebičnost, vidiš strahove vsepovsodi ..., iščeš grešnika, še sam bi mu naprtil greh, zato da bi ga toliko topleje pritisnil na svoje srce ter mu brez spovedi in kesanja podelil vesoljno odvezo. In vse, kar je hudega in grdega na svetu, je hudo in grdo le zategadelj, ker ti žali ljubezen, ker ti ovira objem ... Ne rečem, da se nisi hudo spremenil v teh mnogih letih, spoznal pa sem te koj. Poleg obraza, oči, glasu in hoje ima človek še prav posebno znamenje, ki ga razodeva že izdaleč. Duša se pozdravi z dušo, predno se oko začudi očesu ...²⁸

Cankarjeva »ljubljska« dela, pa naj bo to drama *Lepa Vida* ali pa pisateljeve preroške *Podobe iz sanj*, napisane v strašni tesnobi vojnih let, posredujejo slutnjo več-

²⁸ Prim. I. Cankar, *Kolokotronij*, ZD 21, cikel *Naša dolina*, zb. *Moja njiva*, 187. Ime kolokotronij, ki »izvira iz besede col – loco in pomeni postavim na pravo mesto, tudi soočim«, v noveleti pomeni pisateljevega dvojnika, njegov drugi jaz, oziroma Cankarjevega gospodarja v obliki njegove vesti.

nosti v luči Razodetja, kjer je zapisana obljuba: »... In obrisal bo vse solze z njihovih oči in smrti ne bo več, pa tudi žalovanja, vpitja in bolečine ne bo več.« (Prim. Raz 21,1–3.4) V onstranstvu – v novem življenju, kamor so že vstopile deklice iz Hiše Marije Pomočnice; krhka, eterična deklica Nina; pa Lepa Vida skupaj z Dionizom; siromašni ministrant Jure, ki se je med križevim potom zlomil pod težkim križem; pa ljudje, ubiti v vojni, na katerih ustnicah se je ustavila poslednja skrivnost večnosti, živemu človeku nedoumljiva; in še številni drugi, ki jih je izmučilo življenje – tam šele bo potešena človekova žeja po življenju in tam bodo zaceljene človekove rane, pa naj bodo še tako skeleče.

SKLEP

Ko sledimo Cankarjevimi delom od prvih začetkov pa do njegove zadnje knjige, ugotavljamo, da je prav obdobje njegovega bivanja v tujini pisatelja še najbolj zaznamovalo. Na tujem je Cankar res našel svobodo za svojega ustvarjalnega duha in stik z moderno evropsko literaturo, prav tako pa mirno zavetje v naklonjenem ozračju družine Löfflerjevih. Vendar pa ga je obenem prav bivanje proč od domovine, v katero se je počasi zajedlo občutje odtujenosti – od samega sebe, od ljudi, od Boga, od domovine – obremenilo z najhujšo bivanjsko stisko. Njegova dunajska dela, še posebej o položaju umetnika v tujini, v katera marsikdaj preslikava svoja lastna doživljanja, prevevajo iracionalne in religiozne misli; razpetost med izgubljenostjo, krivdo, zavestjo o svoji krivičnosti ter na drugi strani hrepenenjem po tem, da bi človek našel svojo pot iz razbitin. V omahovanju med življenjem in smrtjo Cankar vendarle sprejme življenje v osmišljanju njegovega neizogibnega trpljenja, obenem pa smrt zanj nikakor ni konec vsega, temveč vsebuje neskončno več upanja, kot ga ima lahko človeško življenje.

Gotovo Cankar brez močne duhovne izkušnje tujine ne bi mogel napisati tako globokih del, ki zaznamujejo njegovo dunajsko obdobje in dosežejo vse prosojnejšo čistost izraza proti koncu življenja, ko se spremenijo le še v »podobe iz sanj«, v prebliske iz večnosti, kamor gre njegova pot. V molku puščave, ki je tudi pozneje, po prihodu v domovino, ni zapustil, je zapisal svoje najgloblje izkušnje in opisal vse svoje poti, ne vedoč, da vendarle ne bo »na vekomaj osramočeni Don Kihot«, temveč bo njegovo besedo razumel tisti, ki se ga bo dotaknila njena resnica.²⁹

²⁹ Članek je prirejeni del doktorske disertacije z naslovom *Greh, krivda, kazen in odpuščanje pri Ivanu Cankarju*, ki je nastala pod strokovnim mentorstvom doc. dr. Aleša Bjelčeviča (Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko) in somentorstvom akad. prof. dr. Jožeta Krašovca (TEOF, Katedra za Sveto pismo in judovstvo). Za odločilno pomoč pri nastanku disertacije, ki je pokazala, da so prav teme greha, krivde, kazni in odpuščanje osrednje teme Cankarjevega literarnega opusa, se zahvaljujem zlasti akademiku prof. dr. Jožetu Krašovcu, ki me je nagovoril za raziskovanje Cankarjevih del s tega vidika, me vključil v programsko skupino *Krivda in sprava* v okviru svojega interdisciplinarnega projekta *Nagrada, kazen in odpuščanje* ter mi zlasti v odločilnih trenutkih pomenil velik duhovni in človeški zgled.

SUMMARY

IVAN CANKAR BETWEEN HOMELAND AND FOREIGN PARTS

Irena Avsenik Nabergoj

When following Cankar's art in his three creative periods, from the pre-Vienna period (1891/1892–1899) through Vienna years (1899–1909) to the last, Ljubljana period (1909–1918) we see it was the time of his living abroad that marked him most. In his numerous "Vienna works", distress because of eradication from the homeland connected with severe critique of its mental and cultural state and moral disintegration can be sensed.

*There were several reasons for Cankar's leaving for Vienna. Among principal were the "loss of home" after his mother's death (1897), a negative reception of his first collection of poems *Erotika* (1899), his wish to study and for a closer contact with modern European literature, and disappointment over Slovene culture, which was not mature enough for genuine art. Cankar understood genuine art as art that has ethic goals and seeks uncompromisingly in the unjust world some deeper truth. Only art oriented toward the superlative can help the weak human in his search for deliverance from inevitable guilt and evil, in consolation of contradictions of the restless human nature, and at the same time reason ones' suffering with faith in eternal ruling of the Truth and Beauty in the next world.*

We find in Cankar's works of the Vienna period that are about homeland and the writer's relation toward it, his relief because abroad he was able to create modern literature independently and unburdened by the European model, and on the other hand, a passive protest against the homeland that did not recognize him, and its double morality. The very uneasiness of foreign land, sensation of isolation, superfluity, eradication, estrangement, self-denial, suffering and nostalgia influenced Cankar to create in his Vienna years the majority of his best works. Through strongly psychologically marked third-person fables, novels and dramas he frequently reveals his own estrangement in the world from which he cannot escape, and tries to overcome his weakness with spirituality. The repeating of St. Florian motive in his Vienna years in which Cankar appears as an exiled artist abroad who is longing for his homeland despite his awareness of its double morality, witness on the writer's distress because of the sensation of not being accepted. Frequent cynicism found in his moral critique is hiding his wounded idealism. Because Cankar could not assert himself in society, he often resorted to defiance, denial and bitter tearing of himself. Cankar's personal bitterness did not change into hatred of human beings and human civilisation; it reveals the writers' deep human hurting. Numerous Cankar's stories and dramas of the Vienna years thus bring with autobiographic elements the figure of an idealistic educated person or artist who does not want to conform to officially recognised patterns and ideals but wants his life arranged by his own ideals. Nevertheless, abroad Cankar frequently wrote that he did not hate the homeland he was accusing of rejecting and blemishing him, but that he loved it.

Soon after his arrival in Ottakring, the workers' suburb of Vienna Cankar realized Vienna was not a "promised land" for him and that he would always remain a stranger there. His dark sensations at the recognition about non-realizable high juvenile artistic

